

Nya utgångspunkter för vetenskapande ?

Bengt-Åke Wennberg

Det ifrågasätts i dag även inom forskarsamhället om det beprövade vetenskapliga sättet att närma sig vissa frågor är relevant. Detta gäller både naturvetenskap och samhällsvetenskap. Kritikerna – som alla är forskare – anser att man måste finna ett nytt språk och en ny praxis för att belysa frågor som i dag inte ges tillfredsställande svar. Vetenskap som håller fast vid en olämplig diskurs ”tystar” snarare än befriar kunskapen.

En av dessa kritiker är den belgiske vetenskapsfilosofen Isabelle Stengers som arbetade nära den belgiske nobelpristagaren i kemi Ilja Prigogine. Prigogine visade att den traditionella vetenskapen med dess grundantaganden stod handfallen inför en del av de fenomen som demonstrerades i hans försök. En slutsats han drog av dessa var att de regelmässigheter vi observerar i naturen har växt fram ur något som kan

I diskussioner med praktiker om humanistisk forskning har vi funnit att man – på samma sätt som inom den traditionella forskningen – är fast i ett så kallat positivistiskt tanke-mönster. Forskningen, och förväntningarna på forskningen, styrs av detta tanke-system.

Det har därför inför olika samtal varit nödvändigt att presentera alternativa tankesätt. Det har visat sig fördelaktigt att i sådana samtal bygga på de ämnesområden som många av deltagarna är förtrogna med, nämligen naturvetenskap och teknik.

En bra ingång i sådana samtal är Isabelle Stengers. Hon tar utifrån Prigogines arbeten, utgångspunkt i hur man även inom naturvetenskap och teknik nu måste ”tänka om”.

kallas en ”vana”. Denna vana har därefter befästs genom det system som skeendet i sig skapat. En konsekvens av detta är att ett oändligt antal andra alternativ skulle kunna tänkas. Men processen är irreversibel. Den kan inte gå tillbaka. Tiden är en pil. Därför har vi de ”naturlagar” vi har.

En annan insikt som Prigogine kom fram till är att processen fortfarande pågår. Sys-

temens stabilitet bestäms av de förutsättningar inom vilka de existerar. De flesta är långt från jämvikt. De kan därför komma att förändra sina tillstånd och därmed förändras också de regelmässigheter som tidigare observerats. Stenger påpekar att detta är en viktig utgångspunkt för att också beskriva levande system och mänskliga förhållanden.

Stengers formulering av Prigogines upptäckter bryter mot tidigare uppfattningar som bygger på att "någon" skulle kunna formulera en objektiv och sann bild av världen och en önskad framtid som är realistisk och som alla kan omfatta. Då vi alla ingår i systemet finns det ingen plats från vilken vi objektivt kan observera det och ingen kan därför formulera och hävda existensen av en sådan "sanning". Vi är alltid både deltagare och observatörer. Vi deltar i processen genom att formulera beskrivningar av vad som pågår, uppfatta en mening i vad som händer och agera utifrån denna. Därmed är vi alla medskapare av vår värld.

Det är dessa ständigt pågående val av många människor som formar skeendet. Dessa val är vanemässigt inarbetade i livet som sådant. De ingår i och tvingas fram av det system vi själva har format även om det då och då finns möjlighet till spontana avvikelser från det regelmässigt etablerade. När det gäller denna vanas makt spelar det ingen roll hur vi gemensamt vill att det skall bli

eller vad vi önskar oss skall hända om inte människor kommer att uppfatta världen anorlunda än man gjort tidigare..

En viktig erfarenhet som kom från Prigogines försök var bland annat frågan om systems komplexitet. Genom att man inte förstod att använda dessa begrepp – som nu är vedertagna – på ett relevant sätt kom viktiga fenomen orsakade av systemen att betraktas som "slump", brus och mätfel när de egentligen hade en inbyggd (inbäddad) ordning och kunde förstås och förklaras.

Det finns motsvarigheter till detta i samtal om och analyser av mänskliga system. I samtal om dessa är det ofta människors omoral, ondska, oförmåga, bristande ansvarskänsla etc. som man "skyller på". Dessa är analogier till naturvetenskapens slump, brus och mätfel. På samma sätt som när Prigogine kunde konstatera att dessa fenomen inte var något obegripligt och oförutserbart visar det sig att också dessa mänskliga reaktioner är fullt rimliga och naturliga även om de är oönskade. Det är snarare vår förståelse av dem som det är fel på och som producerar dessa anklagelser.

Vad Stenger konstaterar är att det som karakteriserar mänskliga system, till skillnad från alla andra levande system, är att människan har möjlighet att medvetet ta ställning till sin situation och vad hon medverkar till. Människan har en autonom potential och förmåga till medvetenhet. När denna

potential inte utnyttjas blir hon offer för omständigheter och ingår i förutbestämda mönster även om hon tror sig om att handla självständigt. Detta skapar stort lidande.

1900-talets revolution inom humaniora har utgått från möjligheterna att utnyttja just denna potential för att förändra människans livsvillkor. Förändringar har således med hjälp av denna potential kunnat åstadkommas inom en mängd fält, exempelvis när det gäller psykiska störningar, arbetsorganisation, diskriminering, demokrati etc.

Det är därför möjligt att på saklig grund påstå att totalitära och fundamentalistiska försök att styra utvecklingen i vissa bestämda riktningar är människofientliga. Inte främst för att de mål och visioner man strävar efter kan visa sig vara orealistiska utan av det enkla skälet att vägen dit kräver att man kväser människors autonomi och därmed också den enda möjlighet som finns att bryta destruktiva vanemässiga mönster.

Det vetenskapligt intressanta med denna insikt är att de leder till man, när det gäller människan, inte kan nöja sig med att studera henne utifrån. Både de neteendemönster hon redan etablerat och de tänkbara nya mönster hon kan komma att tillämpa har växt fram inifrån henne själv i samspelet med omvärlden och andra människor. De har förstås med tiden blivit lika befästa som alla andra vanemässigt etablerade be-

teendemönster i naturen och skulle kunna betraktas som "naturlagar" om det inte vore för individens autonomi.

Den grundläggande skillnaden är att de som utforskar och försöker begripa dessa mönster har möjlighet att med de inblandade människorna samtala om och utröna betydelsen av dem, finna alternativ för dem och skapa förutsättningar så att de kan ändras. Förändring och utforskande sker då samtidigt med varandra i en process som vi kallar utforskande partnerskap.